

RIBE

VIKINGEBYEN VED VADEHAVET

Ribe, den gamle handelsby på kanten af marsken. Ribe Å har givet adgang til Vadehavet og resten af verden. Her afbilledet på Braunius kort fra 1588.

*„Det andet bispedømme oprettede han i Ribe [Kejser Otto I, ca. 948 e.Kr.], hvilken by omgives af en anden flod, som strømmer ind fra oceanet, og hvorigennem skibene styrer ud til Frisland eller i hvert fald til England og vort Sachsen.“
Adam af Bremen, ca. 1070*

Mennesker har gennem tusindvis af år været bosat langs Vadehavets kyster. Nok er det en barsk kyst udsat som den er for havet og vindens rasen, men Vadehavets rigdomme, marsken og landet bag – kaldet geesten – har altid givet en varieret mulighed for at brødføde familien. Siden jernalderens begyndelse, omkring 500 f.Kr., viser arkæologiske fund, at bebyggelserne ligger meget tættere langs marsken end længere inde i landet. Trods det, at der ingen diger har været mod havet, er man villig til at bygge sine gårde og små landsbyer så lavt som 2–2½ m over havets overflade. Et område sydvest for Ribe skiller sig tidligt ud, allerede fra 200 e.Kr. og frem til midten af 500-tallet. Stedet kaldes Dankirke, efter et gammelt marknavn. Her er udgravet en høvdingegård med rige fund af bl.a. importeret romersk glas. Senere rykker aktiviteterne lidt mod sydvest til Gammel Hviding, Råhede og Vester Vedsted, i dag er det blot stednavne, men dengang var det her magten var. Der er fundet både bebyggelse der viser tætte bånd til håndværksproduktionen i 700–800-årene Ribe og store huse af trelleborgtype fra

Ved åerne og på kanten af geesten findes bebyggelser fra yngre jernalder, 600–800 e.Kr. og vikingetid, 800–1050 e.Kr. Den røde stjerne er Ribe, de tre gule pletter er henholdsvis Gl. Hviding, Råhede og Vester Vedsted.
Kort: C. Feveile.

900- og 1000-tallet. Her, i disse gårde, finder vi nok de ledende slægter som i vikingetiden har haft kontrol over et større landområde ud til Vadehavet. I begyndelsen af middelalderen, omkring 1100 e.Kr., opgiver man de lavere liggende områder og rykker op på højere terræn.
Feveile, C., 2010: Landskabet og Byrummet. I: Ribe Bys Historie 1, s. 20 ff.

Fem store åer munder ud i det danske vadehavs-landskab, fra Varde i nord til Tønder i syd: Varde Å, Sneum Å, Kongeåen, Ribe Å og Vidå. Ved Ribe krydser nord-sydgående landtrafik over den store Ribe Å. Denne adgang ud i verden har givet mulighed for handel – så måske er det ikke så mærkeligt, at det er i dette landskab, med en stor landbrugsproduktion i marsken og magtfulde slægter,

at noget helt nyt i Norden ser dagens lys omkring år 700 e.Kr. – nemlig 'emporiet Ribe' – som er den latinske betegnelse for handelsplads.

Hvorfra kender vi Ribes historie?

At Ribe er gammel, vidner de bygninger, der stadig står, åbenlyst om. Den store domkirke, påbegyndt omkring 1150 e.Kr. der troner over byen, Sct. Catharina Kirke, Det Gamle Rådhus og bindingsværkshusene fra middelalderen og nyere tid. Men hvordan får man ført Ribe tilbage til 700-årene?

Før i tiden havde vi kun de skriftlige kilder, det vil sige nedskrevne love, traktater, breve, erindringer og lignende. Skriftlige kilder fortæller hvad der er sket, men de fortæller også ofte hvad deres forfattere

tænkte. De ældste tider i Ribe kendes skriftligt kun fra udenlandske kilder, men her nævnes Ribe flere gange allerede i 800- og 900-årene. Der berettes blandt andet at det var i Ribe, at missionæren Ansgar fik lov til at grundlægge det nuværende Danmarks første kristne kirke midt i 800 årene. Fra middelalderen og frem er Ribe dokumenteret endnu bedre i danske, skriftlige kilder og på kort. Senere kommer *Ribe bys historie*, skrevet af P. Terpager i 1736 og igen af J. Kinck i 1858, til at spille en stor rolle. Især Terpager lader til at have haft adgang til skriftlige kilder der ikke eksisterer længere. Det har haft en stor betydning for bevarelsen af Ribes skriftlige kilder, at der i byen grundlægges en katedralskole senest i 1145 e.Kr.

FAKTABOKS I

Udpluk af tidlige skriftlige kilder hvor Ribe nævnes:

Vita Ansgarii, skrevet af Rimbart omkring 870 e.Kr.

„In alio quoque vico regni sui Ripa vocato similiter locum, ubi ecclesia fabricaretur, tribuit et, ut ibi sacerdos praesens adesset, sua potestatis licentiam dedit.“

„Ligeledes skænkede han [Horik] i en anden by i sit rige, som hed Ribe, en grund, hvorpå en kirke kunne bygges, og gav af sin kongelige magt tilladelse til, at en præst dér måtte have stadigt ophold.“

Ingelheim Synoden, 948 Gesta synodalis og Flodoardi annales

„... Consedentibus ... Liopdago Ripensis ecclesiae episcopo, Oredo Slesvicensis ecclesiae episcopo, Reginbrando Arhuswensis ecclesiae episcopo.“

„... under deltagelse af ... Liopdag, Ribe kirkes bisp, Ored Slesvig kirkes bisp, og Reginbrand, Århus kirkes bisp.“

Brev fra Otto I til danske biskopper, 965 e.Kr.

„Quum imperatoria dignitatis officium esse constat, u terga diuini cultum officii peruigili cura insistant, & quicquid augmentum sanctae christianae religioni adhibere potuerint, indesinenter in hoc student: idcirco nos, interuentu dilecti arhiepiscopi nostril Adalag, ac pro statu & incolumitate imperii nostril, quicquid proprietatis in marca vel regno

Danorum ad ecclesias in honorem Dei constructas, videlicet Sliesuuigensim, Ripensem, Arusensem, vel adhuc pertinere videtur, vel futurum acquiratur, ad omni censu vel servilio nostri iuris absoluimud, ...“

„Da det står fast, at det er den kejserlige værdigheds skyldighed med vågen omsorg at pleje gudstjenesten og uafsladeligt tragte efter alt til forøgelse af den hellige kristentro, fritager vi derfor ved vor elskede ærkebisp Adaldags mellemkomst og for vort riges stilling og sikkerhed al ejendom i danernes mark eller rige ved de til Guds ære opførte kirker, nemlig Slesvig, Ribe og Århus, som i øjeblikket kan henføre til dem eller i fremtiden erhverves, for enhver skat eller tjenesteydelse efter vor ret, ...“

Adam af Bremen, ca. 1070

„Alterum fecit episcopatum in Ripa, quae civitas alio cingitur alveo, qui ab oceano influit et per quem vela torquentur in Fresiam aut certe in Angliam vel in nostrum Saxoniam.“

„Det andet bispedømme oprettede han [Kejser Otto I] i Ribe, hvilken by omgives af en anden flod, som strømmer ind fra oceanet, og hvorigennem skibene styrer ud til Frisland eller i hvert fald til England og vort Sachsen.“

For latinske og danske tekster se:

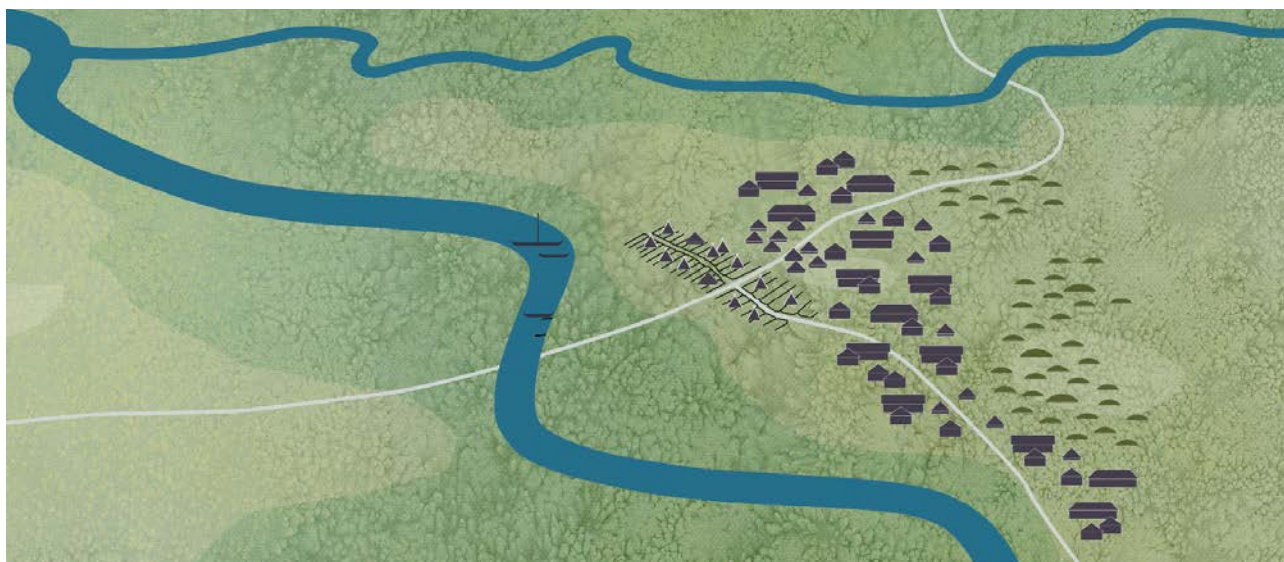
Bencard, M. et al.: Ribe Excavations 1970–76. vol. 1, 1981.

Den anden væsentlige kilde er de arkæologiske vidnesbyrd. De kaldes de ikke-skriftlige kilder – typisk genstande, bygninger, eller ufuldstændige levn som gulvlag, fletvægge, pløjesor og andre mærker efter menneskelig aktivitet. I Ribe har man en meget lang tradition for at lave arkæologiske udgravninger. Faktisk begynder moderne dansk by-arkæologi i Ribe i 1955 med en udgravning i Grønnegade. I 1972 finder man ved en tilfældighed de massive værkstedslag fra tidlig vikingetid på nordsiden af Ribe Å i Sct. Nicolaj Gade, under det nuværende kunstmuseums kælder og så går det slag i slag. Værkstedslagene, der er op til to m tykke, er skabt af det ene gulv med affald og aktivitet oven på det andet. Hver gang det er nødvendigt at forstyrre lagene i området, følger arkæologerne med og analyserer og fortolker det der kommer frem. 50 års udgravninger har ændret på opfattelsen af hvad det egentlig er der foregår i det ældste Ribe, hvornår den anlægges og hvordan den ser ud.

I dag er konklusionen at emporiet Ribe for alvor etableres allerede omkring år 700 e.Kr. På nordsiden af Ribe Å anlægges en vej parallelt med åen. På begge sider af vejen udvikler byen sig. Husene lægges tæt – side om side og med gavlene ud mod vejen. Her har håndværkere og handlende haft deres gang. De tykke

Det er kompliceret og tidskrævende at udgrave de fundrige lag i emporie Ribe. Udgravning i Sct. Nicolaj Gade 2017/18 – Northern Emporium. Foto: Museum Vest.

Lige omkring 700 e.Kr. vokser emporiet Ribe frem på nordsiden af Ribe Å. Tegning: F. Bau.

kulturlag vidner om en travl handelsplads gennem de næste 200–300 år. Her er kommet mange mennesker, de har importeret og produceret mange varer og hyppigt bygget nye huse. Hvor mange mennesker byen har huset, eller om der var lige mange mennesker hele året kan man ikke give et præcist svar på i dag. Arkæologerne har også endnu til gode at dokumentere den havnefront, der må have været langs åen.

I udkanten af emporiet Ribe er også dukket grave op fra det ældste Ribe – hedenske grave. De bringer os tættere på de mennesker der havde deres liv i Ribe i 700-tallet. I flere af gravene er fundet genstande som kommer nede fra Europa. Enten er den døde selv derfra og var på besøg i Ribe eller også har personen været en lokal der har handlet sig til tingene på markedet i Ribe.

FAKTABOKS 2

Kildekritisk eksempel

Hvornår opstår Ribe som handelsplads?

Forskelligt arkæologisk materiale har givet forskellige udsagn.

1970'erne

Ca. 750 e.Kr.: „Hen over de pløjede marker ligger en kæmpemæssig affaldsdyng af kreaturgødning, hvori findes talrige vidnesbyrd om handel med udlandet og om forskellige håndværk ...“

„Landsbyens økonomiske struktur ændrer sig fra bondesamfundets selvforsyning til den udadrettede produktion.“

Bencard, M. 1978: Ribe i tusind år. 1978, s. 15 ff.

1990'erne og 00'erne

„Skal man være helt skrāsikker i udstedelsen af en dåbsattest, kan man fastslå, at senest i 710 er markedspladsen i Ribe i funktion. Begyndelsen har været lidt famlende, lidt ustruktureret.“

„Langs med åen blev der anlagt en lille passage eller vej, og på hver side af den blev arealet opdelt i smalle parceller. Både vejen og parcellerne var afgrænset af ensartede grøfter og lave flethegn.“

„Hver parcel har været base for én eller flere håndværkere, der sandsynligvis frem til slutningen af 700-årene kun har arbejdet her om sommeren; vi finder nemlig ingen spor efter huse eller mere solide konstruktioner på parcellerne.“

Feveile, C. 2010: Vikingernes Ribe. Handel, magt og tro. 2010, s. 13ff.

2022–:

„Ribe instead seems to have been continually settled since the construction of the first house, and home to a special range of activities.“

„Some of the wattle constructions seen at the latter site, previously interpreted as fences marking the boundaries of plots, almost certainly belonged to houses ...“ „It is thus likely that the settlement approached a pattern of buildings that were placed side by side, gables facing the street, from as early as the 720s.“

„Ribe synes i stedet at have været beboet kontinuerligt siden opførelsen af det første hus, og hjem for en særlig række aktiviteter.“

„Nogle af fletværkskonstruktionerne, der blev observeret i de forrige gravninger, før tolket som hegn der markerede parcelgrænser, hører nok med sikkerhed til huse“ ... „Det er derfor sandsynligt at bebyggelsen opnåede et mønster af bygninger placeret side ved side, med gavlene vendt mod vejen, så tidlig som i 720'erne.“

Sindbæk, S.M. 2022: Northern Emporium. Vol. 1. The making of Viking-age Ribe. s. 438ff.

Perlemagerens hus

– et glimt af en vikings hverdag

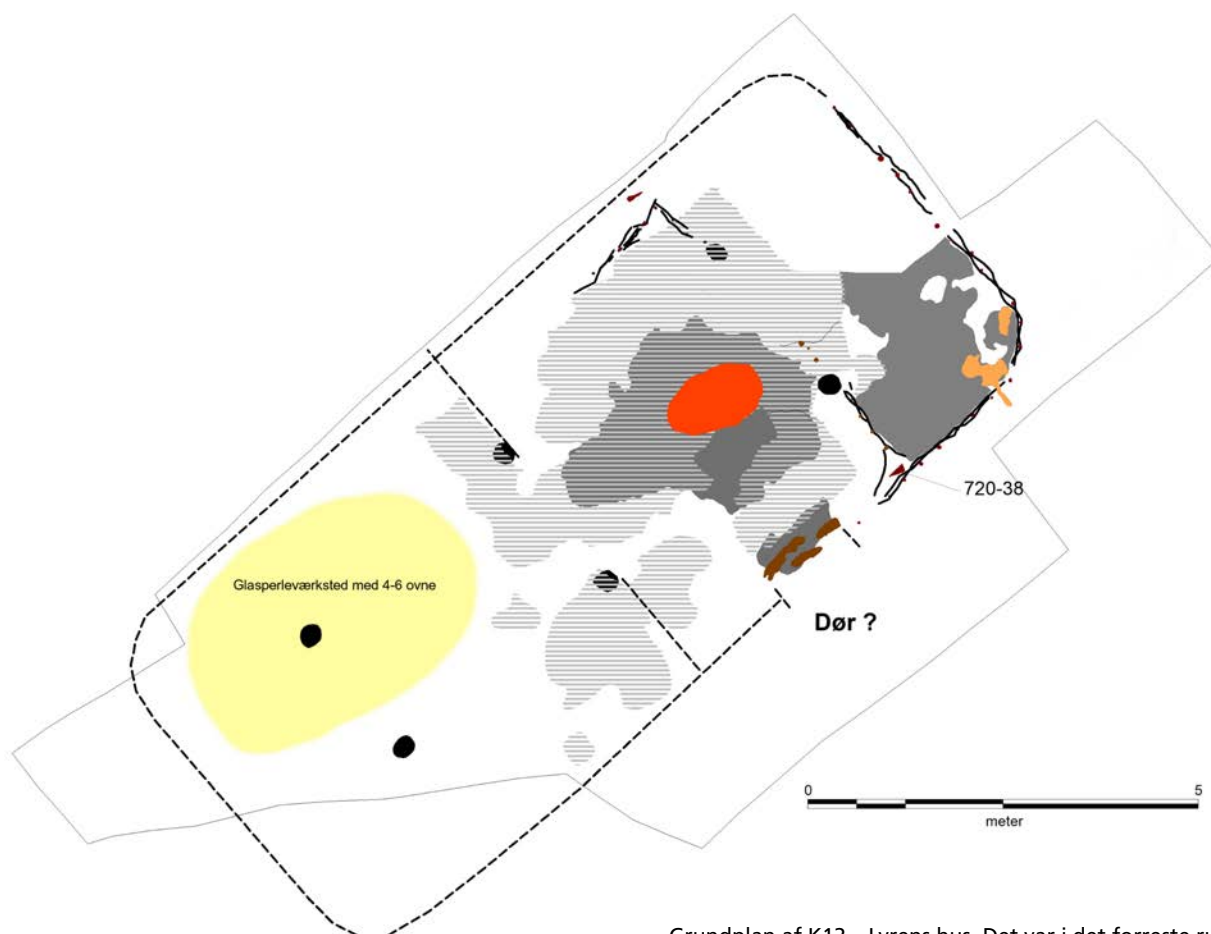
Mange specialiserede håndværk er blevet udført i Ribe for 1300 år siden. Der er blevet arbejdet i forskellige materialer, som for eksempel rav, glas, læder, ben og tak, samt støbt metalgenstande. I den seneste udgravning på markedspladsen i 2017–18, ramte arkæologerne lige ned i et meget velbevaret hus bygget og ombygget i perioden mellem 720–738 e.Kr. Ikke bare det foreløbig bedst bevarede, men også et af de ældste. Huset fik det arkæologiske registreringsnavn K12 eller mere populært 'Lyrens hus' – og viste sig at være en perlemagers værksted og bolig.

Det første hus har haft en kort levetid på bare fem til seks år, da alt tyder på at det brændte ned lige omkring år 730. At arkæologerne kender disse årstal skyldes en metode der hedder dendrokronologi.

Udgravning af hus K12 – Lyrens hus. Træstolper og fletvægge var bevaret i den nordlige ende af huset. En af stolperne kunne dateres med dendrokronologi til året 720/738.

Foto: Museum Vest.

Grundplan af K12 – Lyrens hus. Det var i det forreste rum at de fleste ting var efterladt. I midten ses ildstedet og bagerst i huset har perlemageren arbejdet. Tegning: Museum Vest.

Arkæologerne har ved udgravning og med moderne naturvidenskabelige undersøgelser været i stand til at få et sjældent indblik i hverdagen i Ribe for 1300 år siden. Brandulykken har efterladt en del af husets konstruktioner og dagligdagens genstande.

Det lille byhus har været ca. 5,5 m bredt og 13,5 m langt, svarende til ca. 75 m². Huset har været opdelt i et centralt beboelsesrum med vægbænke og ildsted i midten, et lille gavlrum mod nord og et større værksted mod syd.

Væggene er flettet med tynde grene af pil og el. Taget har været båret af mindst tre sæt stolper af egetræ. Der var rester af lergulve – især i det lille gavlrum. Micromorfologien afslørede at der nok også har været trægulve og organiske smudslag før lergulvet. Måske er lergulvene lagt ud der hvor der har været meget daglig trafik eller aktivitet. I et efterfølgende yngre hus afslørede entymologien bl.a. mange rester af knuste honningbier og særlige mider der lever i rå fåreuld. En gammel måde at få honning på var at tage hele bikuben og kvase den for at få al honning ud. De mange fåremider viser at uld er blevet forarbejdet fra råuld til tråd i huset.

I nordenden af huset blev fundet flere efterladte hverdagsting, skår fra krukker og potter, rester af en træliste, stykker fra en lille træspand, en sølvnål, en sølvring, tre kamme, en ten, og to steder i huset lå flere vævevægte – brugt til at holde trådene stramme på opstadvæven. Klemte ind i en skillevæg lå toppen af en lyre.

I huset fandt arkæologerne også 17 mønter, spredt her og der. De fortæller os, at de mange handler der er foregået i huset, i mange tilfælde har været med betaling af mønt. Sådant en mønt kaldes en sceatta.

I husets sydlige rum er der fundet tusindvis af stykker af glasaffald og perlestumper. Der er også spor efter små perlemagerovne. Her har perlemageren siddet og fremstillet især ensfarvede, ringformede perler i hvid, turkis, blå og grøn. I senere perlemagerværksteder dateret omkring 740'erne er fundet produktionsrester af blå, hvide og røde perler og senere igen fra 760'erne er perlerne sorte og gule. Som i dag er der forskel på moden gennem 700-årene. Perlerne er blevet båret af vikingetidens kvinder i hele Norden og var meget populære.

Sindbæk, S.M. 2022: Northern Emporium. Vol. 1. The making of Viking-age Ribe. s. 84ff.

FAKTABOKS 3

En sceatta – Hvad er det?

I 700-tallets Danmark var det ikke almindeligt at bruge mønter når man handlede. Det almindelige var en vægt/bytte økonomi. Men i emporiet Ribe var det helt anderledes. Her anvendte man små sølvmønter, sceattas, og man betalte efter antal mønter. Sceattas er fremstillet af godt sølv, er ikke større en 11–12 mm og vejer cirka et gram. De findes i store dele af Nordvesteuropa, fra Danmark via Holland og Belgien til England.

I Ribe brugte man fremmede mønter indtil ca. 725. Her begyndte man at præge sine egne mønter, hvor motivet på den ene side er et ansigt, mens

bagsiden viser et lille dyr der bider i sin egen hale. De næste cirka 100 år havde man det man kalder en *kontrolleret møntøkonomi*, hvor fremmede mønter skulle veksles til den lokale type, der var den eneste der måtte bruges i Ribe. Mon ikke vekslingen var i stil med ti fremmede mønter for otte Ribemønter? På den måde tjente kongemagten penge på udmøntningen og de fremmede købmænd.

Wodan/Monster sceatta fra Ribe.
Foto Museum Vest.

Et udvalg af genstande fundet i hus K12 – Lyngby hus:

A: lerkrukke

B: en ten til at spinne tråd på

C: en dragtnål af kobberlegering

D og E: kamme af kronhjortegevir

F: en træskive, som vi faktisk ikke kender anvendelsen af

G: et lille spænde af kobberlegering

H: et stykke af en lyre

I: glasaffald fra perlemagerens gulv i den anden ende af huset

Foto: Museum Vest.

FAKTABOKS 4

Naturvidenskabelige metoder der kan hjælpe arkæologerne til at komme nærmere på det liv der er levet i Ribe:

Mikromorfologi

Metoden kan bruges til at undersøge jordlagenes dannelse og nedbrydning.

Ved at udtage prøver af jordlagene, fryse dem, udskære tynde, tynde lag og se på dem gennem mikroskop kan forskerne komme med bud på hvordan laget er skabt. Hvad der for arkæologen ser ud som ét sammenhængende lerlag kan med mikromorfologi adskilles til flere lag med tynde smuds- eller aktivitetslag imellem.

Entymologi

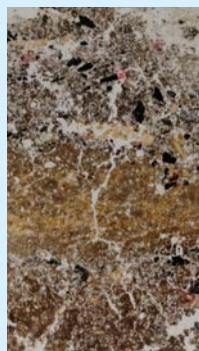
Entymologer kigger efter rester af insekter i jordlagene. Insekter sætter ofte meget specifikke krav til deres levested og de lever kortvarigt og på særlige årstider. Finder man rester efter insekter der hovedsageligt levede i et indendørs miljø eller er

knyttet til særlige aktiviteter kan man vurdere om lagene der graves i er inden- eller udendørs, om der har været spundet uld eller lignende.

Dendrokronologi

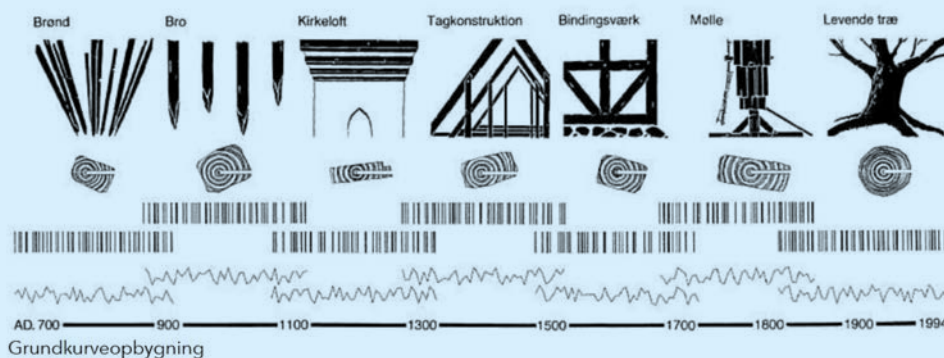
Dendrokronologi eller årringsdatering er lavet efter studiet af variationerne i træets årringe. Træer vokser med to vækstringe om året. Afhængig af de årlige variationer i klimaet danner træet tykkere eller tyndere årringe. Mønstret af smalle og brede årringe i træer der har vokset samtidig i et område vil derfor ligne hinanden meget – være unikt, næsten som en strejkode.

I Nordeuropa er årringe fra tusindvis af træer (både levende træer og træ fra historiske bygninger og fra arkæologiske fund) blevet målt, deres årringskurver er blevet sammenlignet med hinanden og dateret. Hermed er skabt en grundkurve baseret på et gennemsnit af årringsbredden år for år. I Norden udføres dendrokronologisk undersøgelse hovedsagelig på egetræ og fyrretræ.

Rester af honningbier fundet i hus K12 – Lyrens hus.
Foto: Museum Vest

Prøveudtagning af jordlag og tyndslib set i mikroskop.
Foto: Museum Vest

Grundkurveopbygning.
Tegning:
Nationalmuseet

Se f.eks.: Moesgaard: *Dendrokronologi – årringsdatering af arkæologisk træ*: <https://www.youtube.com/watch?v=BMCzMyNaH9E> og Nationalmuseets side: <https://natmus.dk/organisation/forskning-samling-og-bevaring/miljoearkæologi-materialeforskning/dendrokronologi/hvad-er-dendrokronologi/>

Ribe bliver kristen

Som nævnt tidligere berettes i flere skriftlige kilder, at Ribe er stedet hvor missionæren Ansgar bygger sin første kirke i det nuværende Danmark (Se faktaboks). Emporiet Ribe har jo netop haft tæt kontakt med det kristne Europa, og kendt til deres tanker om emner som religion og møntøkonomi. Kristendommen er kommet tidligt til denne landsdel, men det betyder ikke at alle på en gang var kristne. I Ribe har folk med både den gamle og nye tro levet side om side i mange år. Nye arkæologiske udgravninger i området omkring Ribe Domkirke har afsløret adskillige tidlige kristne grave fra 800–900-årene, så vi i dag er ret sikre på, at der et sted under den nuværende Domkirke måske kan findes resterne af Danmarks ældste kirke. Inden for de næste år begynder en stor renovering i Ribe Domkirke – gulvene skal op og lægges om. Arkæologerne skal selvfølgelig grave med og måske kan vi om et par år supplere det vi ved med en helt ny fortælling.

En af de tidlige kristne grave som arkæologerne har udgravet syd for Ribe Domkirke i 2008. I graven var lagt et barn på omkring seks år og ved halsen lå en lille perlekæde. Barnet døde engang i 900-årene. Foto: Museum Vest.

Den store gård i Hviding

I samme periode som Ribe vokser og bliver til en stor handelsby, er der selvfølgelig også bebyggelser og landsbyer langs hele marsken. I den sene del af vikingetiden fra omkring 900 e.Kr. ses store indhegnede gårdsanlæg med flere forskellige bygninger. I mange tilfælde er der nu ikke længere stald i hovedhuset. Dyrene er nu i separate staldbygninger.

Sydvest for Ribe ganske tæt på Vadehavet, i Gammel Hviding, har arkæologerne udgravet netop sådan en stormandsgård, nok bygget omkring 980 e.Kr. På en stor indhegnet gårdsplads, der måler 60×110 m,

altså 6600 m², lå et stort centralt hus med let krumme vægge, 34 m langt og ca. 8,5 m bredt svarende til 270 m² under tag. Langs hegnene har ligget flere bygninger, sikkert med forskellige funktioner og lige nord for hovedhuset er en brønd som har været i brug fra ca. 830 e.Kr. og gennem husets levetid. Kun to km mod øst fra Hvidinggården, lidt længere inde i landet ved Råhede, ligger på samme tid en lige så stor gård af samme type. Denne gård er ikke udgravet, men ses tydeligt i markens korn på luftfoto. Kun tre km nord for Hvidinggården, i Vester Vedsted ligger næste

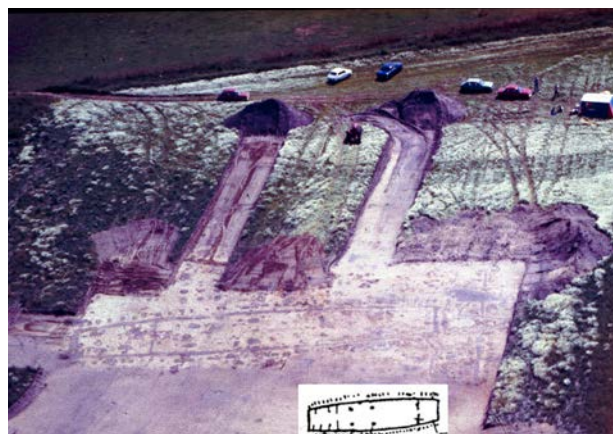

Hvidinggården i marsken, som det måske så ud for snart 1000 år siden. Beboerne har udnyttet både geest, marsk og vadehav. Huset er i dag rekonstrueret på Ribe VikingCenter syd for Ribe. Foto: Ribe VikingCenter.

store gård. Her er også fundet en af vikingetidens største nedgravede skattefund af guld.

Som udviklingen af gårdene viser, er marsken og geesten stadig et rigt landbrugsland. Landbruget og dyrkningsfællesskaberne i marsken er dog i forandring – ansporet af befolkningsvækst, nye produktionsmetoder og de fremvoksende byer og deres afsætningsmuligheder. Ribe, med sine rødder i vikingetiden, er fortsat den eneste rigtig store by i Vadehavsregionen langt ind i middelalderen og danner således sæde for klæde-, vin-, heste- og oksehandel.

Mange grunde har ført til at Ribe gennem mere end 1000 år har været et godt sted at bo netop her på kanten af marsken ved Vadehavet.

Luftfoto af huset under udgravning i 1986
Foto: Museum Vest

Anvendt litteratur

- Bencard, M. 1978: *Ribe i tusind år*. 1978.
 Bencard, M. et al.: *Ribe excavations 1970–76*. Vol. 1, 1981.
 Feveile, C. 2006: *Det Ældste Ribe*. *Ribe Studier*. Bd. 1.
 Feveile, C. 2010: *Vikingernes Ribe. Handel, magt og tro*. 2010.
 Feveile, C. 2010: *Landskabet og Byrummet*. I: S.B. Christensen (red.): *Ribe Bys Historie 1*, s. 20 ff.
 Quistgaard, S.S. og M. Søvsø. 2018: *Nye hedenske grave fra det ældste Ribe*. *BMG 30*, 2018 s. 5–16.
 Sindbæk, S.M. 2022: *Northern Emporium. Vol. 1. The making of Viking-age Ribe*.
 Søvsø, M. 2014: *Jyske stormandsgårde i ældre middelalder – primært belyst ved eksempler fra Ribe-egnen*. *BMG 26*, 2014, s. 19–36.

